

Pokropek, Marian

"Kultura społeczna ludu wiejskiego na Mazowszu nad Narwią", Stanisław Dworakowski, Białystok 1964 :
[recenzja]

Rocznik Mazowiecki 2, 408-411

1969

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

szczegółowych danych etnograficznych i kultury materialnej we wsiach drobnoszlacheckich na całym Mazowszu i Podlasiu. Zgodnie bowiem z zamierzeniem autorki cel pracy był inny, tutaj tylko z grubsza pokazany. Wydobycie i przedstawienie wielu różnych czynników, które działały jeszcze w środowisku drobnej szlachty wschodniego Mazowsza i Podlasia, jest głównym osiągnięciem pracy. Trwałą wartość pracy stanowi również zestawienie i usyste-

matyzowanie różnych istotnych zjawisk życia drobnoszlacheckiego. Z tego punktu widzenia praca ta wraz z oprawą ilustracyjną, pokazującą wieś drobnoszlachecką i jej mieszkańców i sceny z ich życia, będzie stanowić dla przyszłych pokoleń badaczy, a także i historyków regionalnych cenne źródło o tej ciekawej warstwie społecznej Mazowsza i Podlasia w XX w.

Jerzy Wiśniewski

Stanisław Dworakowski: *Kultura społeczna ludu wiejskiego na Mazowszu nad Narwią*, „Prace Białostockiego Towarzystwa Naukowego” nr 3, Białystok 1964, s. 248, map 7.

Przedmiotem pracy St. Dworakowskiego są zwyczaje i obrzędy doroczne oraz zwyczaje gospodarcze ludności wiejskiej pogranicza mazowiecko-podlaskiego. Terenem badań autora był przede wszystkim powiat Wysokie Mazowieckie oraz powiaty sąsiednie: białostocki, łapski, bielski, siemiatycki, w mniejszej mierze powiat zambrowski i ostrowski. Badania terenowe autor przeprowadził w okresie międzywojennym (w latach 1934—1937), a następnie uzupełnił je po roku 1960, w momencie, gdy powziął zamiar wydania pracy drukiem. Badania przedwojenne ograniczone były do terenu ówczesnego powiatu Wysokie Mazowieckie i pozostawały w związku z wcześniej prowadzonymi tam pracami badawczymi autora. Należy przypomnieć, że efektem tych badań była wydana w 1935 r. praca pt. „Zwyczaje rodzinne w powiecie wysoko-mazowieckim”. Wydawcą jej był Instytut Nauk Antropologicznych i Etnologicznych w Warszawie, w którym autor pełnił funkcje starszego asystenta. Badania uzupełniające, przeprowadzone już po wojnie, zostały znacznie rozszerzone na sąsiednie tereny i objęły część wsi podlaskich na prawym brzegu Narwi oraz położonych między

Narwią i Nurcem. Celem tych badań było zebranie materiałów porównawczych, szukanie i śledzenie analogii, różnic i podobieństw zachodzących między kulturą ludową wsi mazowieckich i wsi podlaskich. Autor zdaje sobie jednak sprawę z tego, że materiały zebrane ponad 25 lat temu nie zawsze mogły być porównywane z materiałami współczesnymi, ze względu na szybko zachodzące przemiany kultury ludowej tych terenów. Prace St. Dworakowskiego „Zwyczaje rodzinne w powiecie wysoko-mazowieckim” i „Kultura społeczna ludu wiejskiego na Mazowszu nad Narwią” należy traktować jako dwa pierwsze opracowania wielotematycznej monografii etnograficznej wschodniego Mazowsza. Autor bowiem opracowuje ponadto tematy związane z grupami społecznymi; o szlachcie zagrodowej i włościach, o grupach klasowych i zawodowych i inne. Wyrazem tych planów badawczych i wydawniczych jest zamieszczony w recenzowanej pracy pod tytuł „Część I. Zwyczaje doroczne i gospodarskie”, anonsujący części następne.

Praca St. Dworakowskiego oparta jest prawie wyłącznie na etnograficznych materiałach terenowych, zebra-

nych w kilkudziesięciu wsiach metodą bezpośrednich wywiadów z ponad 100 informatorami, oraz na długoletniej i ciągłej obserwacji życia badanego środowiska, z którego autor sam pochodzi. Zebrany i opublikowany w tej pracy materiał ma już dzisiaj wartość historyczną dzięki temu, że dotyczy okresu końca XIX i początków XX w. Autor twierdzi, że w okresie międzywojennym, kiedy rozpoczął badania, wiele zwyczajów dorocznych i gospodarskich należało już do tradycji. Tylko niektóre z nich zachowały wówczas swój dawny charakter i żywotność. Oczywiście, podejmując na nowo badania w latach sześćdziesiątych, autor stwierdził zanik jeszcze większej ilości elementów wierzeniowo-zwyczajowych. Z tego względu, jak sam pisze we wstępie, w opisach zwyczajów używa przeważnie formy przeszłej, ażeby czytelnikowi nie sugerować, że zwyczaje te, tak liczne i barwne, występują współcześnie.

Jak już wspomniano, pierwsza część książki poświęcona jest zwyczajom i obrędom dorocznym. Na wstępie autor omawia tło społeczne zwyczajów dorocznych, ich genezę, relikty dawnych obrzędów pogańskich oraz funkcje gospodarczo-społeczne. Obrzędy i zwyczaje doroczne dzieli na 4 grupy: a) zwyczaje i obrzędy cyklu jesiennego, b) zimowego, c) wiosennego i d) letniego. W cyklu jesiennym znajdujemy opisy zwyczajów zaduszkowych, wierzenia związane z dniem świętego Andrzeja i Mikołaja oraz adwentem. Do obrzędowości cyklu zimowego autor zalicza zwyczaje związane z Bożym Narodzeniem, Nowym Rokiem, Trzema Królami oraz zwyczaje karnawałowe, popielec i półpoście. Zwyczaje i obrzędy cyklu wiosennego rozpoczyna Palmową Niedzielą, a kończy uroczystościami na Boże Ciało. Natomiast cykl letni rozpoczyna się w wigilię św. Jana, a kończy się w święto Matki Boskiej Siewnej. Naj-

bogatszy w treści wierzeniowo-zwyczajowe jest oczywiście okres świąt zimowych. Autor, obok dokładnego opisu Wigilii i Godów, Nowego Roku i Trzech Króli, podaje ciekawe teksty starych kolęd i herodów, czyli przedstawień opartych na wątkach religijno-wierzeniowych. Podział zwyczajów i obrzędów dorocznych w zasadzie oparty został na kalendarzu świąt kościelnych katolickich.

Zwyczaje gospodarcze autor dzieli na zwyczaje rolnicze, hodowlane, rybackie, strzeleckie, zbierackie oraz na zwyczaje związane z domem i z zajęciami domowymi. Najbardziej interesujące są zwyczaje rolnicze. Spośród nich wydziela Dworakowski m. in. zwyczaje związane z uprawą roślin i zwyczaje żniwne. Tym ostatnim poświęca najwięcej uwagi, szczegółowo analizując poszczególne zwyczaje żniwarskie w kolejności wykonywanych prac na polu: zażynek, czyli rozpoczynanie prac na polu, zwyczaje kultywowane w ciągu żniw, dożynki, okrężne i zwózka zboża do stodoły. Ta część pracy, podobnie jak rozdział poświęcony świętom zimowym, zawiera liczne teksty pieśni obrzędowych.

Bezsporna wartość pracy St. Dworakowskiego tkwi w nagromadzeniu bogatego materiału, dokumentującego zanikającą dziś chłopską kulturę tradycyjną terenu wschodniego Mazowsza i Podlasia. W pracy tej należy jednak odróżnić materiał opisowo-faktograficzny od interpretacji autora, dotyczących nie tylko genezy, ale niekiedy i funkcji opisywanych wierzeń i zwyczajów. Interpretację te w większości wypadków autor opiera na wcześniejszych pracach etnograficznych, głównie St. Poniatowskiego, z którym łączą go bezpośrednie kontakty naukowe w okresie pracy w Zakładzie Etnografii TNW. Autor powołuje się właściwie na jedną pracę St. Poniatowskiego, a mianowicie na „Etnografię Polski”. Praca ta, pisana z pozycji represen-

tanta szkoły historyczno-kulturowej, zawiera wiele jednostronnych uogólnień, które w świetle innych prac okazują się co najmniej hipotetyczne, jeżeli nie błędne. Przy wyjaśnianiu genezy niektórych obrzędów w mniejszym stopniu autor powołuje się na prace J. St. Bystronia, A. Brücknera, J. Karłowicza, K. Moszyńskiego i innych. Najwięcej zastrzeżeń budzą twierdzenia autora dotyczące zachowania się we współczesnych zwyczajach i obrzędach ludowych pogańskich elementów wierzeniowych, związanych z kultem zmarłych, kultem dusz i w ogóle z elementami obrzędowości zaduszkowych. Istnienia ich trudno się dopatrzeć np. w maskaradach zapustnych (s. 72) czy też w skokach i tańcach bab na len i konopie, urządzanych w Popielec (s. 74). Raczej należałoby przyjąć to za magię naśladowczą. St. Dworakowski, opierając się na pracach innych autorów, twierdzi ponadto, że oprócz elementów pogańskich (rodzimych, słowiańskich) zachowały się w wierzeniach ludowych także elementy wierzeniowe z kręgu kultur grecko-rzymskich. Trzecim składnikiem tych wierzeń są elementy powstałe i rozwijające się pod wpływem chrześcijaństwa, najliczniejsze i decydująco oddziałujące na ich zmienność. Twierdzenia te pozostają niekiedy w pracy St. Dworakowskiego nie udokumentowane dostatecznie, i odwrotnie, niekiedy materiał opisowy pozostaje bez interpretacji genetycznych. Mimo że autor powołuje się na pokątną ilość prac, to jednak brak takich opracowań, jak W. Klingera „Doroczne święta ludowe a tradycje grecko-rzymskie”, E. Frankowskiego „Kalendarz obrzędowy ludu polskiego” lub P. Caramana „Obrzęd kołędowania u Słowian i u Rumunów”. Osobną grupę prac, o których należy wspomnieć, stanowią prace monograficzne, które autor wykorzystywał przy poszukiwaniach materiałów porównawczych.

Obejmuje ona głównie autorów XIX-wiecznych i z pierwszych lat naszego stulecia, a szczególnie Z. Glogera, M. Federowskiego, O. Kolberga, K. Wł. Wójcickiego, Ł. Gołębiowskiego i innych. St. Dworakowski korzysta także z literatury obcej: rosyjskiej, rzadziej z litewskiej i ukraińskiej oraz z prac autorów polskich, opisujących wschodnie tereny Rzeczypospolitej: K. Moszyńskiego, Cz. Pietkiewicza, I. Kopernickiego i innych, w tym także wspomnianych wyżej M. Federowskiego i O. Kolberga. Poszukiwania porównawcze w literaturze etnograficznej dotyczącej wschodnich terenów Polski pozostają w ścisłej zależności od przyjętej przez autora koncepcji szukania podobieństw i różnic w wierzeniach ludowych na rubieży mazowiecko-podlaskiej. Określenie rubieży powtarza się w pracy St. Dworakowskiego kilkakrotnie i nawiązuje do pojęcia rubieży etnograficznej, tak nazwanej w okresie międzywojennym w wyniku stwierdzenia zbieżności zasięgów niektórych wytworów materialnej kultury ludowej, przebiegających przez tereny Mazowsza i Podlasia. Powstaje pytanie, czy materiał wierzeniowo-zwyczajowy, opisany przez St. Dworakowskiego, dostarcza nowych argumentów na istnienie tej rubieży, czy też potwierdza jedynie znane już wcześniej fakty o zróżnicowaniu językowym i wyznaniowym ludności wschodniego Mazowsza i Podlasia.

Uboższa, jeśli chodzi o korzystanie z literatury i interpretacje genetyczno-funkcjonalne, jest część druga pracy, poświęcona zwyczajom gospodarskim. Nie jest to jednak wadą tej części, lecz wprost przeciwnie: opisy obrzędów i wierzeń są tu bardziej zwarte i pełne. Analizując cytowaną przez autora literaturę stwierdza się brak pracy J. St. Bystronia „Zwyczaje żniwiarskie w Polsce”. Wprawdzie autor wspomina o niej, ale z niej nie korzysta, mimo że praca ta w polskiej literaturze et-

nograficznej jest jedną z najlepiej ujmujących to zagadnienie.

Podobnie jak w części pierwszej, tak i w części drugiej — choć w mniejszym zakresie — spotykamy się z różnymi interpretacjami genetyczno-funkcjonalnymi obrzędów. Pobieżna ich analiza nasuwa przypuszczenie, że, obok poprawnych twierdzeń, autor podaje interpretacje wątpliwe lub wybiera spośród różnych istniejących w literaturze, ale nie wymienianych przez autora, tylko jedną z nich. Nie wiadomo, czy autor koncepcji tych nie zna, czy też spośród nich wybiera tylko jedną. Pewne błędne określenia wynikają m. in. z faktu, że autor nie rozróżniał obrzędów i zwyczajów, które w różnych okresach czasu, w róż-

nych grupach narodowościowych i społecznych miały różne znaczenie i funkcje. Po drugie, te same elementy i wątki wierzeniowe występują w różnych zwyczajach i obrzędach zupełnie ze sobą nie powiązanych. Właściwie pojęte studia nad zwyczajami i obrzędami ludowymi nie mogą się zatem obejść bez uwzględnienia szerszego tła porównawczego, i to zarówno w przekrojach czasowych, jak i w zasięgach terytorialnych. Jak już podkreślano, zakres i cel pracy St. Dworakowskiego jest znacznie węższy i w tych kategoriach oceniając tę pracę, należy podkreślić jej dużą wartość poznawczą i dokumentacyjną.

M. Pokropek

Wanda Paprocka: *Przemysł domowy, rzemiosło i chałupnictwo wsi Kurpiowskiej Puszczy Zielonej*. Wrocław—Warszawa—Kraków 1967, Zakł. Narodowy im. Ossolińskich, Wyd. PAN, „Biblioteka Etnografii Polskiej” nr 14, s. 149, ryc. 26, mapa 1, streszcz. w jęz. angielskim.

Praca W. Paprockiej jest kontynuacją wydawnictwa zbiorowego, opracowywanego w Zakładzie Etnografii IHKM PAN w Warszawie i wydawanego w latach 1962—1965 pod wspólnym tytułem „Kurpie. Puszcza Zielona”, t. I—III. We wstępie autorka pisze, że praca ta „...dotyczy przemian podstawowych form wytwórczości wiejskiej, a więc przemysłu domowego, rzemiosła i chałupnictwa na nadnarwiańskich terenach tzw. Kurpiowskiej Puszczy Zielonej i roli tej wytwórczości w gospodarce chłopskiej, rozpatrywanej w miarę możliwości na tle ogólnych przemian gospodarczych, społecznych i kulturalnych tego regionu”. Natomiast w pracy autorka nie zajmuje się przeglądem różnych rodzajów wytwórczości wiejskiej od strony jej produkcji, ze względu na wcześniej opublikowane szczegółowe opracowania, poświęcone poszczególnym zagadnieniom.

Wobec istnienia w literaturze naukowej różnych definicji dotyczących rzemiosła, przemysłu domowego i chałupnictwa należy na wstępie omówić te definicje, które w swej pracy przyjęła W. Paprocka. Nie są one sformułowane przez autorkę, ale przyjęte bądź z oficjalnego ustawodawstwa państwowego, bądź też z wcześniejszej literatury socjologicznej, historycznej i ekonomicznej. Definicja dotycząca przemysłu domowego brzmi: „Przemysł domowy jest ubocznym zatrudnieniem zarobkowym, polegającym na osobistym wykonywaniu we własnym mieszkaniu artykułów użytkowych z surowców lub materiałów własnych. Przemysł może być wykonywany przez ludność wiejską poza własnym mieszkaniem lub obejściem, a także przy pomocy członków rodziny, pozostających we wspólnym gospodarstwie domowym. Wykonywanie przemysłu domowego przez ludność wiejską może